

OMON MATJON POETIKASIDA INSON VA VAQT MUNOSABATI

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Filologiya va san'at fakulteti talabasi **Abdusharifova Sarvinoz**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Omon Matjon poetikasida inson va vaqt munosabatlari badiiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Omon Matjon, she'riyat, badiiy tafakkur, metafora, ichki monolog, inson va vaqt munosabati.

Zamon va inson – adabiyot tarixida doimo bir-biriga bog'liq, lekin har doim o'zaro ziddiyatli tarzda talqin qilinib kelayotgan tushunchalardir. Bu ikki tushuncha o'rtasidagi murakkab munosabat ayniqsa she'riyatda, badiiy-falsafiy tafakkurning chuqur qatlamlarida o'z ifodasini topadi. O'zbek poeziyasida bu mavzuga e'tibor bergan ijodkorlar orasida Omon Matjonning alohida o'rni bor. Uning she'riyatida vaqt – oddiy oqim emas, balki inson ruhiyatining sirli tasviri, hayotiy iztirob va xotira bilan bo'yalgan ichki dunyo manzarasidir.

Omon Matjon poetik tafakkurida vaqt – bu hayot va o'lim o'rtasidagi noaniq chegarani anglash vositasi, o'tkinchilik va abadiylikning mushtarak timsolidir. Shoir o'z she'riy uslubida vaqtni qum, iz, jimjitlik, soyalar, daraxtlar va qushlar obrazlari orqali ifodalaydi. Bu esa uni nafaqat o'zbek adabiyotining estetik makonida, balki butun turkiy she'riyatda ham o'ziga xos ovozga ega shoir sifatida ko'rsatadi.

Maqolada Omon Matjon she'riyatida inson va vaqt o'rtasidagi badiiy-falsafiy munosabatlar tahlil qilinadi. Vaqtning metaforik, ramziy va ruhiy qatlamlardagi talqini, shoirning o'ziga xos poetik ifoda usullari, xotira va abadiylikka intilish singari masalalar ilmiy-nazariy asosda yoritiladi. Tadqiqot zamonaviy o'zbek she'riyatida vaqt va inson masalasi qanday badiiy-falsafiy darajaga ko'tarilganini ochib berishga qaratilgan.

Omon Matjon ijodini tahlil qilish jarayonida shoirdan qolgan she'riy meros bilan bir qatorda, zamonaviy adabiyotshunoslikda bu ijodga bag'ishlangan ilmiy yondashuvlarga ham e'tibor qaratish lozim. Shoir asarlarining badiiy-estetik mezonlarda talqin qilinishi, ayniqsa, zamon va inson orasidagi poetik munosabatlar bunday tahlillarni hozirgi davr adabiy tafakkurining ajralmas qismiga aylantirgan.

Zamonaviy adabiyotshunoslardan M.To'ychiyevning "Zamonaviy o'zbek she'riyati: poetik izlanishlar" [Toshkent: Fan, 2019] nomli monografiyasida Omon Matjon ijodi alohida bobda tahlil qilinib, undagi poetik topilmalar, ramzlar tizimi, metaforalar va badiiy tafakkurning zamonaviy xususiyatlari ochib berilgan. Muallif Omon Matjon she'riyatini "sukutdagi ohang" deb atab, uning poetikasidagi jimjitlik va vaqt oralig'i timsollarining san'at darajasidagi ifodasiga e'tibor qaratadi.

D.Quronovning "Adabiyotshunoslik asoslari" [Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2014] asarida esa vaqt, fojia, tragizm, ramz, timsol, xotira kabi adabiy kategoriyalar haqida umumiy nazariy tushunchalar berilgan bo'lib, bu kitob shoir ijodini ilmiy tahlil qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, Z. Rustamovning "She'riyatda zamon va zamondosh obrazlari" [Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022] nomli tadqiqotida o'zbek she'riyatida vaqt obrazining shakllanishi, uning poetik tabiatda ko'rinish shakllari, shoirlar tasavvurida qanday ifodalangani haqida

qimmatli nazariy izohlar mavjud. Omon Matjon ijodi ham ushbu umumiy tahlillar kontekstida o'rganiladi.

Omon Matjon she'riyati o'zbek adabiyotida vaqt va inson ruhiyati orasidagi murakkab, ko'pqatlamli bog'liqlikni badiiy ifodalashda o'ziga xos bir maktab yaratgan. Uning she'rlari vaqtning nafaqat fizik hodisa sifatida, balki insonning ichki kechinmalari, iztiroblari, xotiralari va orzulari bilan chambarchas bog'liq holatda talqin qiladi. Bu esa shoirdagi poetik tafakkur va falsafiy nigohning yuksakligidan dalolat beradi.

Shoir ko'pincha soya obrazini vaqt timsoli sifatida oladi. Quyidagi misralarda bu timsol chuqur ramziy ma'noga ega:

“Men soyamni yo'qotib qo'ydim...

Quyosh esa qiyomatgacha menga ergashib kelmoqda.

Yerda emas edi u, yuragimda edi,

Yuragim ustida turgan quyosh edi...”[Omon Matjon. Odamning soyasi quyoshga tushdi. – T.: G'G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2021. 18-bet]

Bu satrlar yuzaki qaraganda oddiy tasvirdek tuyuladi, ammo ichki qatlamda vaqtning metafizik mazmuni gavdalanadi: soyani yo'qotish – bu o'zini anglashdagi uzilish, ichki bo'shliq, ruhiy parchalanish ramzidir. Quyosh esa sobit haqiqat, vaqtning uzluksizligi, u bilan inson o'rtasidagi abadiy ziddiyatni anglatadi. Shoir bu yerda psixologik vaqt bilan tabiiy vaqt o'rtasidagi farqni badiiy tafakkur bilan ifoda etadi.

Keyingi parchada esa vaqt “taqdirdan tushgan ko'zguga” o'xshatiladi:

“Soya emas bu – vaqtning taqdirdan tushgan ko'zgusi,

Unga boqib, kimdir o'zini yo'qotadi,

Kimdir topadi izlab yillar ichidan,

Va yana yo'qotadi, yana topadi...”[Omon Matjon. Odamning soyasi quyoshga tushdi. 14-bet]

Bu yerda ko'zgu ramzi orqali shoir vaqtning aks ettiruvchi ichki aks sado sifatida talqin qiladi. Inson o'zini vaqt orqali anglaydi va unutadi. Bu esa egoning metafizik yo'qolishi va qayta topilishi, xotira va unutish, borlik va yo'qlik orasidagi badiiy-dialektik kurashni ifoda etadi. Shoir vaqtning biror voqelik emas, balki inson ichida sodir bo'ladigan ichki ko'zgu deb biladi.

Yana bir joyda vaqt qush obrazida keltiriladi:

“Bir qush uchib o'tdi – vaqtga o'xshar qanot urishi,

Iz qoldirmadi – ammo yuragimda chang turib qoldi.

Qush emas edi u, balki o'tgan fasl edi,

Fasl emas, ehtimol, men o'zim edim...”[Omon Matjon. Odamning soyasi quyoshga tushdi. 36-bet]

Bu satrlar vaqtning qanday qilib ko'ngilda iz qoldirishi, yurakda “chang” bo'lib qolishi haqida ramziy bayondir. Ayniqsa, “men o'zim edim” degan jumla orqali shoirdagi ichki vaqt hissi, ya'ni insonning o'zini vaqt orqali anglash jarayoni nihoyatda nozik ifodalangan. Qush – vaqtning o'tkinchiligi, fasl – hayot bosqichi, chang – ruhda qolgan iz, vaqt esa insonning o'zini tanib olishga urinayotgan aksidir.

“Haqqush qichqirig'i” to'plamidagi quyidagi satrlar vaqtning og'riqli, ichki halokat bilan bog'liqligini ko'rsatadi:

“Qumdan yasalgan soatni vaqt emas, iztirob aylantirar...

U har bir donasiga bir dardni joylagan,

Soat emas – yurak, yurak emas – sukut,

Sukut esa – osmonga tikilgan savol...”[Omon Matjon. Haqqush qichqirig‘i. – T.: Yangi asr avlodi, 2020. 47-bet]

Shoir bu yerda soatni yurakka, yurakni sukutga, sukutni savolga aylantirish orqali vaqtni psixologik og‘riq, ichki halovatni buzuvchi element sifatida talqin qiladi. Har bir qum donasi – insoniy iztiroblarning vaqt orqali kechinma tusiga kirishini bildiradi. Vaqt bu yerda og‘riqning davomiy shaklidir.

Omon Matjonning vaqtga munosabati realistik emas, u vaqtni yashashning timsoli, xotiraning ko‘zgusi, iztirobning mezoni, sukutning tovushi sifatida anglaydi. Bu yondashuv o‘zbek she‘riyatida kam uchraydigan noan‘anaviy metaforalarga boy. Shoir ijodida vaqt – ayni payt, o‘tgan lahza, kelajakdagi g‘am – barchasi bitta she‘riy tizimda mavjud bo‘ladi. Omon Matjon she‘riyatida vaqt nafaqat zamonlar oralig‘i, balki ma‘naviy o‘lchov, hayotning mohiyati, insonning o‘zini anglash vositasidir. Omon Matjon she‘riyati o‘zbek adabiy tafakkurida vaqt va inson orasidagi badiiy-falsafiy aloqalarni eng teran, eng nozik ifodalagan adabiy hodisalardan biridir. Shoir nafaqat vaqtning tashqi oqimiga, balki uning inson qalbidagi aksiga, ichki iztiroblar, xotiralar, sukutlar, hayot bosqichlari orqali kechuvchi psixologik tafsiriga alohida e‘tibor qaratadi. Vaqt – uning she‘rlarida kalendarli hodisa emas, balki ruhiy voqelik sifatida shakllanadi. Shu jihatdan Omon Matjon she‘riyati zamonaviy o‘zbek poeziyasining ruhiy-falsafiy yo‘nalishini belgilovchi ustuvor adabiy maktablardan biri sifatida e‘tirof etilishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qo‘chqor N. She‘r va zamon. – Toshkent: Yozuvchi nashriyoti, 2011.
2. Ortiqov M. “Zamonaviy o‘zbek she‘riyatida falsafiy obrazlar talqini”. – O‘zbek tili va adabiyoti, 45–51, 2020.
3. Tursunboyev S. “Vaqt va xotira kontseptsiyasining poetik ifodasi: Omon Matjon misolida”. – Adabiy jarayon, 32–38, 2019.
4. Karimov A. O‘zbek she‘riyatida badiiy tafakkurning rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: Fan, 2017.
5. Abduqahhor H. “Zamonaviy o‘zbek poeziyasi va falsafiy tafakkur”. – O‘zbek adabiyoti, 14–19, 2005.
6. Qosimov, B. Adabiy tahlil asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2009.
7. Sirojiddinov, S. Poetik tafakkur va milliy uyg‘onish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
8. Matjon, O. Haqqush qichqirig‘i. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2016.
9. Matjon, O. Odamning soyasi quyoshga tushdi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2022.